

ПРИНОСЪТ НА ПРОФ. ВЛАДИГЕРОВ ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКАТА СПИРАЛА В РАЗВИТИЕТО НА ИКОНОМИЧЕСКАТА МИСЪЛ

Проф. д.ик.н. Методи Кънев

Похвален е очевидният стремеж учените икономисти у нас да държат сметка за тенденциите в световната икономическа и социална мисъл. Така трябва да е. Защото, както е добре известно, науката по природа е интернационална. Но това никак не означава, че трябва да са пренебрегват националните й корени, традиции, постижения. Убеден съм, че ако изобщо можем да привлечем вниманието на научната общност в света, то няма да се дължи толкова на нещо небивало, колкото на оценката на влиянието на света върху нас, както и отчитането на локалните условия, традиции и манталитет върху общите тенденции в световната икономическа и социална мисъл. Добър пример за това е творчеството на трима изявени и влиятелни наши учени - д-р Иван Богоров¹ и професорите Георги Данаилов² и Тодор Владигеров.

Тази статия е посветена на методологическия принос на проф. Т. Владигеров в икономическата мисъл, продължил съзнателно или не традицията, завещана от д-р Иван Богоров и от Георги Данаилов. Може би, защото и тримата са силно повлияни от творчеството едновременно на англосаксонските и на германските и руските икономисти.

І. Постановка

Според големия руски учен П. Струве (1870-1944) познанието се състои в различаването. В едно от своите съчинения Т. Владигеров цитира тази мисъл. В случая, за който ще говоря, е важно различаването на епохите, на господстващия в тях дух. Защото човек е продукт не само на природата, а и на историята. Поради това мисля, че делото на именития български учен-икономист чл. кор. проф. д-р Т. Владигеров може и трябва да се оценява от тази гледна точка. Днешното време ни помага ясно да видим мястото и приноса на проф. Т. Владигеров в икономическата наука именно от гледна точка на спиралата в развитието на нейната теория и методология.

Т. Владигеров твори в **епоха** на дълбоки и продължителни социални катаклизми - Първата световна война, "Великата депресия", Втората световна война и последвалата я "студена война". Съдбоносен става проблемът: ще оцелее ли капитализмът или - напротив - ще се извърши световен преход към социализъм? С решението на тази световна дилема се свързани епохални (стопански, социални и политически) експерименти от планетарен мащаб - Руската революция и Сталиновият интернационален социализъм, "Новият курс" на Ф. Д. Рузвелт в САЩ, Японският експанзионизъм, Хитлеровият национал-социализъм, Корпоративната фашистка държава на Мусолини в Италия и др.

В резултат на тази епоха класическата доктрина "Laissez faire" минава в мъчителна отбрана. Масовото съзнание в Европа започва да възприема като прогресивна кауза стремежа към "силна власт", към "социално инженерство",

¹ Вж. Кънев, М. Иван Богоров - първият стопановед, радетел на европеизма в България. Народностопански архив. 2001.

² Вж. Кънев, М. Академик Георги Данаилов - епистемологически подход към икономиката и национална кауза. Народностопански архив. Кн. 3. 2002.

към социализъм. Доминиращи в идейно отношение стават: теорията за неизбежния крах на капитализма и за интернационалния социализъм, за расовата и геополитическа фашистка и национал-социалистическа доктрина, кейнсианският стопански дирижизъм. Извършва се генерална смяна на икономическата, социалната и политическата теоретико-методологическа парадигма.

Накратко казано, Т. Владигеров се формира като учен в период на една от най-острите структурни кризи, чрез която историята си проби път към **ръководеното стопанство** в неговите (както свидетелствува самият Владигеров) две модалности: тоталитарната и либералната. Преходът към ръководено стопанство е продукт на кризата и в основите, и в институционалната структура, и в механизмите на функциониране на икономиката и обществото. Днешната структурна, а вероятно и **цивилизационна криза** ни изправя пред нов завой на историческата спирала. Мнозира съзират изход от нея в **отворената и глобализираща се смесена икономика**. Проф. Владигеров описва прехода от чисто пазарно към ръководено стопанство. Пред съвременното поколение учени стои задачата да опишат - в контекста на сегашната структурна криза - преминаването от ръководено към отворено, но стратегическо насочвано стопанство, способно да се приспособява към глобалните тенденции и структури. И всичко това - в рамките на една нова икономическа, социална и политическа парадигма.

В тази светлиа, струва ми се, е поучителен приносът на Т. Владигеров в икономическата методология и теория и в организацията на икономическата наука. По-нататък само ще маркирам някои от теоретическите му постижения и ще засегна главно методологическия му принос.

II. Между академичния априоризъм на класицизма и ултрапрагматизма на немския историцизъм

Т. Владигеров с основание твърди, че проблемите правят науката. Но той приема и тезата на Г. Шмолер, че новите факти са нейният "хляб", а формулирането на нови идеи, адекватни на фактите, е нейното съдържание. Следвайки този творчески път, Т. Владигеров - според мен - се държи еднакво далеч както от академичния априоризъм на класицизма (Рикардо - Маркс), така и от повърхностния емпиризъм и ултрапрагматизъм на немския историцизъм и институционален еволюционизъм (Шмолер- Зомбарт). По този начин той стига до приноси, поддържащи така да се каже текущата наука, на които няма да се спирам. По важни са приносите му, конституиращи икономическата наука в онова време (30-те и 40-те години). Те - най-общо казано - засягат проблемите: на структурната и цикличната криза от 20-те - 30-те г.; на ръководеното стопанство в неговия либерален и в неговия авторитарен вариант в противовес и на спонтанното, и на плановото стопанство; на тоталитарната държава; на взаимодействието между икономика и политика; на ръководеното стопанство и световния пазар (в частност - на международното икономическо сътрудничество и автархията, на значението на големите стопански пространства, на монополите и пр.); на агробизнеса; на историята на икономическата мисъл и пр.

По понятни причини тук не мога да интерпретирам по-подробно тези приноси. Ще подчертая обаче, че значението им може да бъде обобщено представено чрез дефиницията на Й. Шумпетер за теорията като "икономия на

мисловни усилия"³. Само феноменът на времето и на смяната на генерациите вероятно пречи да се оцени актуалната им значимост. Но нали такъв е смисълът на историята на икономическите учения - да спасим от праха на забвенията полезните му уроци. Защото, както е известно, миналото никога не е съвсем минало.

Сега ще се спра по-подробно на приносите на проф. Т. Владигеров с методическо значение.

III. Методологическият синтез на Т. Владигеров - актуален и днес

В периоди на радикални промени в световното стопанство на преден план винаги са излизали методологическите проблеми на икономическата наука. Така е и днес. В това отношение е поучителен опитът на Т. Владигеров да осъществи теоретико-методологически синтез между либерално-класическата теория и методология, от една страна, и институционално-еволюционната теория с присъщия ѝ органически подход към икономиката, от друга страна. Този подход, предхождащ "кейнсианско-неокласическия синтез" на Дж. Хикс - Е. Хансен - П. Самуелсън - Л. Клайн и за разлика от него, би могло да се нарече институционално-класически **методологически синтез на Владигеров**. Проф. Владигеров си опира на него главно през 30-те - 40-те години (през 50-те - 60-те години той се уповава само на диалектико-материалистическия метод, както официално бе прието в "социалистическия лагер").

Преди Т. Владигеров проблемът за методологическия синтез е поставян от Й. Шумпетер и Н. Кондратиев⁴, а след Т. Владигеров - от Ю. Ярьоменко⁵, Л. Евстигнеева и Р. Евстигнев⁶ и от други икономисти. Всички те, както Владигеров, търсят факторите на икономическия динамизъм едновременно в индивидите, в технологиите и в институциите.

В теоретичен план в повечето от трудовете си Т. Владигеров се стреми да реши един основен (онтологичен) въпрос - този за историческия процес в икономиката, за неговата насока и смисъл и във връзка с това (по подобие на К. Маркс) за разграничаването и последователността на историческите епохи. И все пак основното при Т. Владигеров си остава въпросът за метода. "Колкото и да е вярно - пише той - че проблемите, а не методът, правят науката, все пак методът е фактора, който осигурява постигането на крайната научна цел".⁷

Първо. Историята на икономическата мисъл далеч преди Т. Владигеров е дала вече пример за методологически синтез от гледна точка на съчетаването на дедуктивния с индуктивния подход при икономическия анализ. Установено е, че злоупотребата с индукцията и пренебрегването на дедукцията лишава икономическата наука от теоретичен характер. Прекаляването пък с дедуктивизма я прави метафизическа, откъсната от действителността. Тази двойка опасност - теория без факти или факти без теория - се преодолява чрез

³ Шумпетер, Й. История на икономическия анализ. "Прозорец", С., 1998, с. 86.

⁴ Кондратиев, Н. Д. Проблемы экономической динамики. М., Экономика, 1989.

⁵ Яременко, Ю. В. Теория и методология исследований многоуровневой экономики. М., Наука, 1997.

⁶ Евстигнеева, Л., Р. Евстигнев. Проблемы синтеза общеэкономической и институционально-эволюционной теорий. "Вопросы экономики", № 8, 1998.

⁷ Владигеров, Т. Аграрни отношения в България. Етнографски сведения. Свищов, Изд. на БТУ "Д. А. Ценов", 1942, с. 24.

съчетаването на двата метода. Т. Владигеров навсякъде в съчиненията си прави точно това⁸. Но за него **изходно методологическо положение е както разграничаването, така и установяването на връзката между надисторическите (общите) и историческите категории.** Това е важно, доколкото у Маркс на преден план са изведени историческите, а у Австрийската субективно-психологическа школа - вечните (логическите) понятия. Общите категории- според Владигеров - стоят "извън всяка стопанска система", не са свързани "с никакъв конкретен стопански ред". Ала те важат за всяко стопанство и за всеки ред. Такива се потребностите, потреблението, производството, разходите, оскъдността на ресурсите, производителността и пр. За разлика от общите, конкретно-историческите понятия са свързани само със спецификата на даден стопански ред. В общите категории - ще добавя - е дадена непрекъснатостта на историческия процес, а в конкретните - неговата специфика и механизъм на осъществяване на всеки исторически стадий.⁹

Второ. Доколкото икономистите-неокласици надценяват **микроикономическия** подход, а кейнсианците - **макроикономически** поход, Т. Владигеров показва и доказва, че е важно да се съчетават двата метода и че е вредно противопоставянето им. За него понятието "икономия" надхвърля частностопанското (микроикономическото) гледище и включва в себе си елементите на народностопанския (макроикономическия) подход.¹⁰ Пазарът например от частностопанска гледна точка е среда за домакинствата и фирмите, ала от народностопанска гледна точка е механизъм за разпределение на ресурсите и форма на функциониране на стопанството като цяло. Ето защо - според Владигеров - само синтезът на двете гледища прави анализа по-близък до действителността.¹¹ В нея цялото е функция на взаимодействието на частите, но и среда на съществуването им. Пренебрегването - мисля - на макроподхода води до подценяване значението на социаликономическата среда и до икономизиране на социума, а злоупотребата с макроподхода пък води до социологизиране на икономиката.

Трето. Икономистите-класици и неокласици, общо взето, се ограничават с изучаването само на **"вътрешните фактори"** на икономиката и се стремят да създадат една чиста икономическа теория. Институционалистите, наопъки, изкарват на предно място **"външните фактори"** - населението, територията, държавата, правото, моралът и пр. Първите надценяват утилитарния подход, а вторите - холистичния, органически подход, доколкото държат в погледа си само подчиняването на частта (икономиката) от цялото (общество). Т. Владигеров цени органическият подход и включва в анализа влиянието на "външните фактори" като среда на функционирането на стопанството.¹² Но подобно на икономистите-класици и особено на К. Маркс постоянно подчертава задачата да се отчитат изискванията на "действащите в живота икономически закони, които обуславят неговите прояви в една или друга насока."¹³

⁸ Пак там, с. 11.

⁹ Игнорирането на "общите категории" на икономическия живот, характерно особено за социалистическия период (а и днес), пречи еднакво на икономическата ни теория и политика. То лишава и практическия, и научния живот от приемственост.

¹⁰ Владигеров, Т. Предпоставки и мероприятия за организацията на аграрния пазар. Свищов, 1944, с.с. 7, 8.

¹¹ Пак там, с. 8.

¹² Владигеров, Т. Аграрни отношения ..., с.с. 13, 24. Вж. също: Предпоставки и мероприятия за ..., с. 7.

¹³ Владигеров, Т. Аграрни отношения ..., с. 13.

Четвърто. Т. Владигеров се обявява и за **синтез на генетичния с телеологическия подход**, които различните икономически школи обикновено разкъсват и дори противопоставят. При генетичния метод, използван от класиците, изходният методологически момент са стопанските реалности. **Развитието се схваща като преодоляване на текущото състояние.** То се управлява от действието на обективни икономически закони и се осъществява спонтанно от сили, които причинно-следствено, от само себе си го насочват, без да е налице някаква предварително зададена обща цел. Телеологическият (целевият - както бихме казали днес) подход, наопаки, има за начален методологически момент целесъобразността, някаква дългосрочна обща задача на обществото, обикновено фиксирана в план. Целеполагането обаче не е априорно, а отчита реалностите. В синтеза двата подхода стават един за друг помощен инструмент, благодарение на което се постига и генетично обусловено, естествено развитие, и планово-целево преустройство на икономиката. Доколкото генетичният подход фаворизира пазара, а целевият - плана, съчетаването на двата подхода синтезира - според Владигеров - пазарното с плановете начало при регулирането и управлението на икономиката.¹⁴ На практика това означава съчетаване на обективния фактор (икономиката) със субективния фактор на развитието (политиката). Т. Владигеров смята, че този синтез позволява, от дена страна, да отчитаме изискванията на обективните икономически закони, а от друга страна, "да овладеем спонтанните елементи на съвременната система и да насочим нейното развитие към желаната цел".¹⁵ В духа на тогавашното време той изпитва симпатия към "социалното инженерство" и е склонен да вярва в него. Т. Владигеров споделя илюзията, че в ръководеното стопанство от планов тип се създава възможност субективният фактор (политиката) да се издигне над обективния фактор (икономиката), разумът да надделее над сляпата стихия.¹⁶ Поучително обаче е предупреждението му, че и тук в крайна сметка "икономиката се налага на политиката"¹⁷, че обективните икономически закони "са тези, които в края на краищата определят нейните насоки ... даже и тогава, когато ... политиката заема доминиращо положение ... Субективният фактор "политика" може само да модифицира действието на някои ... закони, но не и да отстрани тяхната детерминираща роля".¹⁸

Пето. Подобно на Дж. Ст. Мил, Т. Владигеров синтезира **позитивния с нормативния подход** в икономическата наука. Той апелира "да се изследва това, което е и да се покаже това, което трябва да бъде с оглед на една определена цел".¹⁹ Разбира се, че не е достатъчно теорията да каже "как е". Тя трябва да покаже "как то трябва да бъде". Позитивният и нормативният подход не бива да се разкъсват. Освен това те следва да държат връзка с изискванията на икономическите закони и на тази основа да се препоръчва една или друга политика.²⁰

Такова съдържание има Владигеровият методологически синтез. Той е трябвало да бъде поучителен за социалистическото планово стопанство. За

¹⁴ Владигеров, Т. Ръководено стопанство. С., Одеон, 1939, с. 61-65.

¹⁵ Владигеров, Т. Политическата икономия вчера и днес, с. 15.

¹⁶ Пак там, с. 14.

¹⁷ Владигеров, Т. Ръководено стопанство, с. 69.

¹⁸ Владигеров, Т. ЕИО. Изменения в капитализма - теория и практика. С., БАН, 1967, с. 31.

¹⁹ Владигеров, Т. Аграрни отношения ..., с. 14.

²⁰ Владигеров, Т. Предпоставки и мероприятия ... с. 8-9.

съжаление животът предпочита крайностите пред синтеза. Този опит - убеден съм - е поучителен и днес за икономиките в преход.

IV. Владигеровият "вариаблен закон" за развитието на икономическата мисъл - днешни потвърждения

Ако се изключат тоталитарните общества, икономическата мисъл никога не е била единна. Ала винаги е имало господстващи идеи, обединяващи около себе си икономистите, или поне повечето от тях. Според Т. Владигеров обаче, "щом настъпят продължителни смущения в стопанския и обществения живот", дискусиите се изострят до крайност и до взаимно отрицание. Кризите в стопанския и в социалния ред неизбежно водят до кризи и в духовния живот.²¹ Както това е било през 30-те - 40-те години и както е днес - 50-60 години по-късно. Това е така, понеже критицизмът в теорията следва дългите цикли в движението на икономиката.²² По мнение на Т. Владигеров качествените изменения в стопанската система неизбежно обуславят смяна на доминиращите идейни течения в икономическата и социалната мисъл. Но винаги - отбелязва той - се изпада в крайност. Пречупват се и се рушат мирогледи и обичаи, които са били смятани преди това за вечни и свети. Мени се начинът на мислене.²³

Предвид на всичко това Т. Владигеров формулира т.нар. от него **"вариаблен закон"** за развитието на икономическата мисъл²⁴, сиреч - ако избегнем чуждицата - **закон за изменяемостта в развитието на икономическата мисъл**. Нейната история ни дава сигурни доказателства за това. Изменяемостта обаче става не в линейна форма, а по спирала. Античният и средновековният телеологизъм се възражда едва в утопичния социализъм, в историческата и в социално-правната школа и еволюира в национал-социализма и в болшевиизма. Либерално-утилитарната (класическа) доктрина се преражда в неокласицизма, обогатена със субективно-психологическата, микроикономическата и маржиналната методология, за да се разтвори в наше време в кейнсианството и в неолиберализма, допуснали вече намесата на държавата в икономиката, макар и само "доколкото е необходимо", в името на благоденствието на всички, на един интегрален икономически хуманизъм.

Законът за изменяемостта в развитието на икономическата мисъл води до това, че нейното относително единство се възстановява, но на ново, по-високо равнище.²⁵ То се постига чрез доминацията на новата система от възгледи на нови учени.²⁶

Действието на закона за изменяемостта на икономическото мислене е свързано и с естеството на икономическото знание. Т. Владигеров го съзира в това, че хората имат цели и идеали и търсят някаква абсолютна истина, съответстваща на техните цели и идеали. Според Т. Владигеров политическата икономия трябва да преследва обаче "не абсолютни истини, а обективните, условни истини". И с основание заключава: "Няма развитие на

²¹ Владигеров, Т. Политическа икономия вчера и днес, с. 7.

²² Вж. Scandela, L. Le cycle Kondratieff dans tous ses etats. Problèmes économiques, № 2599 (1999).

²³ Владигеров, Т. Политическата икономия вчера и днес, с. 7

²⁴ Пак там, с. 6.

²⁵ Пак там, с. 7.

²⁶ Идеи, подобни на Владигеровия закон за изменяемостта на икономическата мисъл, днес развива Дж. Сорос чрез своята "теория за рефлексивното взаимодействие между мислене и действителност" и в частност чрез т. нар. модел "подем - срив". Вж. Сорос, Дж. Гаранции за демокрацията. "Отворено общество", С., 1992, с. 189 и сл.

науката там, където има абсолютни истини".²⁷ Смяната на условията и на поколенията мени и идеалите, особено когато са изведени въз основа на вяра. Тогава те лесно се израждат в "стопанска и обществена тоталитарност", при която човешките права се поглъщат от авторитарното право на общността или на националния водач.²⁸

Такова е било Владигеровото прозрение и предупреждение. И не само това - той е убеден, че и за ръководеното стопанства важи постулата: "Гдето няма свобода, няма и инициатива. А гдето няма инициатива, няма прогрес."²⁹

²⁷ Владигеров, Т. Политическата икономия вчера и днес, с. 8.

²⁸ Пак там, с. 9-10.

²⁹ Пак там, с. 15.